

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВА ФОРМА ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ: ТЕОРЕТИЧНЕ ПОНЯТТЯ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Снісаренко Лариса Юріївна

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державознавства і права
Національної академії управління при Президентові України

Fulbright Scholar Program, 2002,
Stanford Law School

Анотація: У законодавстві кожної країни має бути визначено стандартний перелік організаційно-правових форм юридичних осіб. У статті аналізуються суперечності українського законодавства та практики щодо організаційно-правових форм юридичних осіб та даються пропозиції з його вдосконалення.

Ключові слова: система юридичних осіб, організаційно-правова форма юридичної особи.

Abstract: In every country, the law provides for a set of standard organizational forms of legal entities. The article analyses legislation contradictions and practice concerning organizational forms of legal entities and carries out recommendations on legislation development.

Keywords: legal entities' system, organizational form of legal entity.

Актуальність дослідження поняття організаційно-правової форми юридичної особи зумовлена її впливом на системність правового регулювання інституційних засад розвитку суспільства, оскільки встановлення чіткої і зрозумілої системи організацій створює належну основу інституційних змін.

З'ясування змісту поняття «організаційно-правова форма юридичної особи» має прикладне значення, оскільки можливість різного тлумачення того самого терміна не тільки веде до розбіжностей у його застосуванні, але й є одним із корупційних ризиків, що істотно впливає на якість адміністративних послуг. На практиці визначення організаційно-правової форми має істотне значення в процесі легалізації юридичної особи. Так, згідно з вимогами ст. 90 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), найменування юридичної особи має містити інформацію про її організаційно-правову форму [14], відповідне найменування має бути зазначене в установчих документах (ст. 87, 88 ЦК). При державній реєстрації юридичної особи заповнюється

реєстраційна картка, в першу графу якої має бути внесена організаційно-правова форма, яка є однією з основних відомостей щодо юридичної особи, що вноситься до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців на підставі відповідного закону [11]. Згідно зі ст. 108 ЦК зміна організаційно-правової форми юридичної особи є припиненням юридичної особи шляхом перетворення. Отже, визначення організаційно-правової форми істотно впливає на правовий статус юридичної особи.

Тому метою даної статті є аналіз змісту поняття «організаційно-правова форма юридичної особи» та практичних проблем, пов'язаних з його застосуванням, і надання практичних рекомендацій щодо внесення відповідних змін до чинного законодавства.

Аналіз норм чинного законодавства, які містять термін «організаційно-правова форма», показує неоднозначність його застосування у контексті різних правових норм. Так, ст. 83 Цивільного кодексу України «Організаційно-правові форми юридичних осіб», здавалося б, має давати й визначення цього поняття, проте визначення ми тут не бачимо. Втім, законодавець у ч. 1 ст. 83 ЦК говорить: «Юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом». Зі змісту цього положення часто роблять висновок, що тут визначається зміст поняття «організаційно-правова форма» і встановлюються такі організаційно-правові форми юридичних осіб, як «товариство» та «установа». Проте хотілося б звернути увагу, що термін «форма» навряд чи можна ототожнювати з терміном «організаційно-правова форма». Тим більше, що в ч. 2 ст. 113 ЦК зазначається, що господарські товариства можуть бути створені у формі повного товариства, командитного товариства, товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерного товариства. Тобто юридичні особи, створені «у формі» господарських товариств, можуть створюватися знову ж таки «у формі» повного, командитного й інших товариств. То яка ж із «форм» є організаційно-правовою формою? Слід погодитися з думкою І. М. Кучеренко, що поняття «товариство», як і «господарське товариство», «є організаційно-правовою формою, яка реально не існує, а об'єднує такі організаційно-правові форми, як акціонерні товариства, повні й командитні товариства, товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю, тобто які існують реально» [3, с. 22].

Ускладнює з'ясування змісту поняття «організаційно-правова форма» і те, що законодавець поряд із цим терміном використовує

також терміни «вид» і «тип», не даючи їх визначення. Так, ч. 4 ст. 83 ЦК говорить про «види товариств або установ», ч. 2 ст. 85 ЦК – про особливості правового статусу «окремих видів непідприємницьких товариств», ч. 3 ст. 83 ЦК – про «особливості правового статусу окремих видів установ». А ст. 5 Закону «Про акціонерні товариства» [4] поділяє їх «за типом» на публічні й приватні, зазначаючи що зміна «типу» не є перетворенням товариства.

Не додають ясності й інші нормативно-правові акти. Зокрема ст. 63 Господарського кодексу України (далі – ГК) [1] «Види та організаційні форми підприємств» мала б уточнити і визначити, що є «видом», а що є «організаційною формою» (до речі, незрозуміло, чи поняття «організаційна форма» тотожне поняттю «організаційно-правова форма»). Втім, згадана стаття дає перелік «видів» підприємств: приватне підприємство; підприємство, що діє на основі колективної власності; комунальне підприємство; державне підприємство; підприємство, засноване на змішаній формі власності; спільне комунальне підприємство. Звертає на себе увагу, що перелік «видів підприємств» містить різнопорядкові поняття. Наприклад, конкретна юридична особа може діяти як приватне підприємство, а от підприємство колективної власності – це узагальнююча категорія, яка включає декілька різновидів юридичних осіб. При цьому зі змісту ст. 63 незрозуміло, де ж у ній визначено згадані в заголовку «організаційні форми». У статті йдеться про унітарні й корпоративні підприємства, дочірні підприємства, але вони не ідентифікуються ні як види, ні як організаційні форми.

Далі за текстом ГК зміст понять «вид» і «організаційна форма» не стає більш зрозумілим, оскільки «види» поділяються на інші «види», наприклад, ГК виділяє види господарських товариств (які у ЦК названі «формами»), види кооперативів та ін. Так, підприємства колективної власності поділяються на: виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських та релігійних організацій, інші підприємства, передбачені законом. При цьому зазначені в переліку підприємства не ідентифіковані як «організаційні форми» або «види», проте відповідні статті глави 10 ГК встановлюють, що і вони, в свою чергу, можуть поділятися на «види».

Досить часто законодавець уникає вживання термінів «форма» або «вид». Так, ч. 8 ст. 73 ГК просто встановлює, що державні унітарні підприємства діють як державні комерційні підприємства або казенні підприємства, не уточнюючи, є останні «видами» чи «ор-

ганізаційно-правовими формами». При цьому ч. 4 ст. 73 ГК встановлює, що найменування державного унітарного підприємства має містити слова «державне підприємство», а ч. 6 ст. 76 ГК зобов'язує зазначати в найменуванні казенного підприємства слова «казенне підприємство». Якщо тлумачити буквально, то, оскільки казенні підприємства є підвидом державних унітарних підприємств, у їх назвах мають бути зазначені й слова «державне підприємство», і слова «казенне підприємство». З іншого боку, виходить, що державне комерційне підприємство не зобов'язане у назві ідентифікувати себе як «комерційне». Це свідчить про відсутність єдиного підходу та низький рівень юридичної техніки законодавця. На нашу думку, правильним було б викладення ч. 8 ст. 73 таким чином: «Державні унітарні підприємства діють у таких організаційно-правових формах: державне комерційне підприємство і казенне підприємство». Тоді не потрібно було б окремо встановлювати вимоги про включення в найменування відповідних слів, оскільки загальна норма ст. 90 ЦК зобов'язує вказувати у найменуванні юридичної особи її організаційно-правову форму. Проте останнім часом до ст. 77 ГК внесено зміни, відповідно до яких уведено як різновид казенних підприємств «казенне комерційне підприємство». Щодо цього було висловлено обґрунтовані заперечення у висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради, пов'язані з тим, що, за змістом ГК, зокрема ч. 3 ст. 76 і ч. 1 ст. 137, казенне підприємство має створюватися як некомерційне. Проте це зауваження не було враховано. Отже, питання про організаційно-правові форми державних унітарних підприємств ще більш ускладнилося.

Єдина глава ГК, яка містить конкретні положення щодо «виду» й «організаційно-правової форми», – глава 12 ГК. Ст. 119 «Види об'єднань підприємств» виділяє відповідні види: господарські об'єднання, державні чи комунальні господарські об'єднання. Ст. 120 «Організаційно-правові форми об'єднань підприємств» відносить до таких асоціацію, корпорацію, концерн і консорціум.

По-різному визначають організаційно-правові форми юридичних осіб і закони України, до яких відсилають згадані вище кодекси. Позитивним прикладом може бути ч. 2 ст. 1 Закону «Про громадські об'єднання» [7], яка встановлює, що громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка.

Достатньо зрозумілою була й ст. 6 Закону України «Про благодійництво і благодійні організації», який нині втратив чинність [5], згідно з якою благодійні організації утворювались у таких організаційно-правових формах: членська благодійна організація; благодійний фонд; благодійна установа; інші благодійні організації (фундації, місії, ліги тощо). А от чинний Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [6] містить «види благодійних організацій»: благодійне товариство, благодійна установа чи благодійний фонд. При цьому закон не визначає, чи вважається «благодійна організація» організаційно-правовою формою юридичної особи.

Таким чином, ми бачимо, що з точки зору невизначеності правового регулювання «організаційно-правових форм» юридичних осіб підхід ГК поділяти «види» на «види» загалом подібний до підходу ЦК, у якому «форми» поділяються в одних випадках на «види», а в інших – на «форми», внаслідок чого і в інших законодавчих актах існують різні підходи до визначення видів і організаційно-правових форм юридичних осіб. Проте чітке розмежування цих понять є важливим для їх практичного застосування. Зокрема в найменуванні юридичної особи зазначення організаційно-правової форми є обов'язковим. А от про вид юридичної особи її назва (яка є частиною найменування) «може містити інформацію» [10]. Тобто зазначення виду не є обов'язковим.

У юридичній науці, як і в законодавстві, у питанні організаційно-правової форми немає єдиного підходу. Більшість авторів визначають це поняття як «сукупність пов'язаних між собою елементів (ознак)» [3, с. 19]. Проте справа все-таки не у визначенні поняття, а у визначенні системи або конкретного переліку організаційно-правових форм юридичних осіб, виходячи з єдиного підходу. В українській юридичній науці питання про організаційно-правові форми юридичних осіб часто піднімається в межах загальної і вже дещо набридлої полеміки про співвідношення ЦК і ГК. Наприклад, С. М. Грудницька, критикуючи намагання представників цивілістичного підходу встановити вичерпний перелік організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права, пропонує з огляду на динамічність сучасного життя такі організаційно-правові форми підприємств, як приватно-публічні та публічні, прості та складні, загальногосподарські та локальні [2, с. 235–236]. З точки зору теорії така позиція має право на життя, але вона мало придатна для практичного застосування. Утім, недостатньо конструктивних відповідей практикам, які змушені

застосовувати у своїй діяльності суперечливе законодавство, дають і представники цивілістичної науки. Так, І. В. Спасібо-Фатеева пропонує, виходячи з поділу юридичних осіб на товариства й установи, перетворити всі зазначені в ГК «підприємства» та «об'єднання» «у господарські та інші товариства» [13, с. 4]. З точки зору теорії, це справді впорядкувало б систему юридичних осіб, принаймні за рахунок скорочення чисельності її компонентів. Проте з точки зору законодавства казенні підприємства приватизації не підлягають і до товариств їх віднести складно, а з точки зору практики навряд чи можливо за короткий проміжок часу перетворити всі інші державні підприємства у господарські товариства інакше як через приватизацію. А якщо взяти до уваги, що кількість державних підприємств в Україні на сьогодні перевищує 4 тисячі, то стає зрозуміло, що процес буде тривалим. Крім того, якщо не зовсім вписуються у схему «товариства і установи» згадані вище види благодійних організацій, тобто з благодійними товариствами і благодійними установами – зрозуміло, але ж незрозуміло, куди віднести благодійні фонди.

Виникає запитання: як із цим законодавчим безладом справляються практики?

Скажімо, при виникненні потреби у реєстрації юридичної особи, або припиненні шляхом перетворення, або навіть при одержанні виписки з Єдиного державного реєстру треба в заяві відповідної форми зазначити конкретну організаційно-правову форму юридичної особи.

В умовах відсутності на рівні законів України зведеного переліку всіх організаційно-правових форм, також переліків юридичних осіб публічного і приватного права державні реєстратори змушені користуватися Статистичним класифікатором організаційних форм суб'єктів економіки [7]. Зазначений класифікатор є актом не нормативно-правовим, а нормативно-технічним і, на жаль, недосконалим. Зокрема з назви цього акта випливає, що він стосується організаційних форм суб'єктів економіки, але поряд із господарюючими суб'єктами у ньому опинилися політичні партії, громадські організації, профспілки, релігійні організації і навіть органи державної влади й місцевого самоврядування, які безпосередньо не можуть бути віднесені до суб'єктів економіки, тим більше, що останнє поняття у законодавстві не визначене. Окрім того, у класифікаторі як організаційно-правові форми фігурує значна кількість узагальнюючих категорій, які не позначають конкретних юридичних осіб, а викорис-

товуються для позначення окремих груп юридичних осіб, як-от «державне підприємство», «господарське товариство», «релігійні організації» та ін. Тобто, іншими словами, тут ми бачимо ту ж відсутність єдиного підходу до визначення організаційно-правових форм юридичних осіб, що й у згаданих вище законодавчих актах. Це тягне за собою проблеми на практиці. Наприклад, якщо виникає необхідність створити благодійний фонд, засновник буде змушений зазначити в реєстраційній картці й у статуті найменування на зразок «Благодійна організація «Благодійний фонд “Веселка”». Виникає запитання, для чого писати «масло масляне», невже не зрозуміло, що благодійний фонд належить до благодійних організацій? Виявляється, ні. Справа в тім, що згаданий класифікатор не містить такої організаційно-правової форми, як «благодійний фонд», там є тільки «благодійна організація». З іншого боку, згаданий вище наказ Мін'юсту дозволяє не вказувати вид організації у назві, але тоді виникає проблема індивідуалізації юридичної особи. Тому в більшості випадків державним реєстраторам вдається «переконати» включити у назву вид юридичної особи. Гірше, якщо благодійний фонд зареєстрований до 2013 р., тобто за попереднім законом, який відносив «благодійний фонд» до організаційно-правових форм. Тому що при внесенні змін до відомостей про юридичну особу (наприклад, при зміні керівника) до Єдиного реєстру треба в реєстраційній картці форми 4 зазначити організаційно-правову форму із класифікатора, а це – «благодійна організація». Тоді у статуті найменування буде, наприклад, Благодійний фонд «Веселка», а у виписці – Благодійна організація «Благодійний фонд “Веселка”». А формально це різні найменування. Така ж ситуація з релігійними організаціями. Відповідно до ч. 2 ст. 7 Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» [12] релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Згідно з ч. 3 ст. 12 цього ж Закону у статуті релігійної організації має бути визначено її вид. Поняттям «організаційно-правова форма» відповідний закон не оперує. Уявімо, що до набрання чинності ЦК і закону про державну реєстрацію було зареєстровано релігійну організацію з найменуванням «Релігійна громада Святителя Миколая Української греко-католицької церкви». І якщо на сьогодні потрібно внести зміну (наприклад, адреси) до Єдиного реєстру й одержати виписку, то у

відповідній формі реєстраційної картки має бути зазначена організаційно-правова форма «релігійна організація», оскільки це єдина встановлена класифікатором організаційно-правова форма щодо відповідних юридичних осіб. Тоді у виданій державним реєстратором виписці буде зазначено «Релігійна організація «Релігійна громада Святого Миколая Української греко-католицької церкви». Тобто у виписці та статуті релігійної організації будуть різні найменування, що викличе проблему доказу ідентичності найменування.

З викладеного можна зробити висновок про незадовільність нормативно-правового регулювання системи організаційно-правових форм юридичних осіб у законодавстві України. Не можна назвати нормальним стан, коли єдиним узагальнюючим актом, у якому визначено існуючі в Україні організаційно-правові форми юридичних осіб, є Статистичний класифікатор.

Тому для створення належної основи для впорядкування правового регулювання як публічно-правових інституцій, так і юридичних осіб приватного права слід на рівні законодавчих актів (а не підзаконних і, тим більше, не на рівні нормативно-технічного акта) узагальнити й систематизувати організаційно-правові форми, в яких можуть реально функціонувати юридичні особи публічного та приватного права.

Література

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, 19–20, 21–22. – Ст. 144 (з наступними змінами).
2. *Грудницькая С. Н.* Хозяйственная правосубъектность государственных предприятий: проблемы теории и практики: Монография / С. Н. Грудницькая; НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. – Донецк: Юго-Восток, 2011. – 428 с.
3. *Кучеренко І. М.* Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: Монографія / І. М. Кучеренко. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 328 с.
4. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 р. № 514-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/514-17>.
5. Про благодійництво і благодійні організації: Закон України від 16 вересня 1997 р. № 531/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/531/97-%D0%B2%D1%80>.
6. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5073-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>.

7. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/paran84#n84>.
8. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців: Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/755-15/>.
9. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців: Закон України від 15 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31–32. – С. 263.
10. Про затвердження Вимог щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу: Наказ Міністерства юстиції України від 5 березня 2012 р. № 368/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0367-12>.
11. Про затвердження Статистичного класифікатора організаційних форм суб'єктів економіки: Наказ Державної служби статистики України від 29 вересня 2014 р. № 271 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/norm_doc/2014/271/271_2014.htm.
12. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.
13. *Спасибо-Фатеева И. В.* Последняя попытка расшифровать «Код да Винчи» или Хозяйственный кодекс Украины / И. В. Спасибо-Фатеева// Юридичний радник. – 2006. – № 2. – С. 1–7.
14. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.